

A nemzedéki változások Somoskőújfalu nyelvjárásában

Amióta hazánkban is jobban felkarolják a népnyelvkutatás ügyét, amióta tudományos előképzettségű nyelvjárás-kutató gárdánk van, világosabb előttünk, hogy a nyelv, a tájnyelv is folyton változik, fejlődik, állandó mozgásban van, tehát így is kell vizsgálnunk. A változást rengeteg különböző tény és körülmény befolyásolja. Némelyek gyorsítják, mások lassítják a fejlődést. A nyelvi változásokat, a nyelvjárási sajátosságokat leginkább gazdaságpolitikai és társadalmi okokra vezetjük vissza. Jórészüket azonban a nyelv belső törvényei eredményezik. A nyelv többoldalú tanulmányozása mindig újabb és újabb területet nyit meg további tökéletesebb megismeréséhez. Keveset foglalkoztak eddig azzal a kérdéssel, hogyan terjednek a nyelvi változások, hogyan diadalmaskodnak földrajzi, társadalmi és egyéb vonatkozásban, mennyire őrizheti meg a nyelv egységét egy zárt területen, városon vagy falun belül, és mennyiben kell számításba vennünk a nemi és a korbeli különbségeket, ha e kérdéseket vizsgáljuk.

A beható tudományos kutatások egész sora azt bizonyítja, hogy még egy kisebb falu nyelvében is vannak hangtani, alaktani, mondattani és szókinésbeli eltérések. Már SZABÓ LAJOS (NyF. XLVIII, 5) észrevette a nagykanizsai nyelvjárás tanulmányozásakor, hogy ugyanaz az ember *ë-t* és *ö-t* is ejt, sőt, hogy községrészek, illetve utcák szerint is mutatkoznak különbségek. A magyar nyelvatlaz munkatársai több helyen megfigyelték, hogy a különböző telepítések is mély nyomot hagynak egy-egy község tájnyelvében. Különösen felekezetek szerint vannak szembeűnő nyelvi eltérések, különbségek. Magam is jártam ebben az évben ilyen faluban. Kálmán Bélát kísértem el Furtára. A községben felfigyeltünk 2—3 felekezetenként jelentkező nyelvi sajátásra. Majd a helybeli lakosság is figyelmeztetett hasonló jelenségekre. Ebben a községben pl. a katolikusok beszédében *bë*, *negyven* a kiejtés, a reformátusokéban fordítva: *be* és *nëgyven*. Köztudomású, de alig feldolgozott, illetve érintett kérdés, hogy az egymást követő nemzedékek nyelvében sok az eltérés, különösen a hangállományban és a szókinésben. Megfigyelte ezt pl. BAKÓ ELEMÉR a konyári nyelvjárásban (MNy. XXXVIII, 345—8), amelyikben az *r*, *l*, *j* nyújtó hatása más a fiatalabbak és más az idősebbek beszédében. Hasonló eredményekről számol be HÉJJAS ZOLTÁN a Nyelvatlaz próbagyűjtéseiben, VÉGH JÓZSEF a Sárréti népmesékben. Igen jól megfigyelhetők az ugyanazon községbeli férfiak és nők nyelvében lévő eltérő nyelvi sajátosságok. Ezt többször hallottam Kálmán Bélától és Végh Józseftől is, akik csak az utolsó években 50—80 községben gyűjtöttek anyagot a készülő nagy magyar nyelvatlazhoz. Ezzel a kérdéssel foglalkozott D. BARTHA KATALIN is (MNy. XLVII, 214—221) Szarvaskő, Eger közelében fekvő kisközség nyelvét tanulmányozva. Kiszállásokon magam is tapasztaltam ilyen különbségeket Furtán és Biharugrán. A nők, különösen az iskolás lányok

pl. sokkal tisztábban ejtik a kettőshangzókat, mint a férfiak. BÁRCZI GÉZA szerint (MNépn. III, 73-4) olasz és francia nyelvjárásokban is figyeltek meg nemhez és korhoz kötött nyelvi különbségeket.

Magam palóc községekben: Somoskőújfaluban és Somoskőn figyeltem a nemzedékeként mutakozó nyelvi változásokat, eltéréseket. Megfigyeléseimet most csak az első faluból közlöm. Somoskőújfalu határközség, vasút mellett fekszik, országút szeli át, illetve köti össze városokkal és falvakkal. Rohamosan fejlődik, a közel multban új falurészekkel bővült. A lakosság nagyobb része földműveléssel és bányászattal foglalkozik. Ma gyorsan növekszik a munkásság száma. A környékbeli szénbányák egyre több helybeli férfit foglalkoztatnak. Sokan a salgótarjáni üzemekben dolgoznak, ki az acél-, ki az üvegyárban, ki a vasöntődében, ki pedig a nagy városfejlesztési építkezéseknél. De szép számmal akadnak MÁV alkalmazottak is. A község értelmiségének számottevő része Salgótarjánba jár hivatalba.

Az ifjúság is benne van az élet vérkeringésében. Sok diák kerül ki a községből Salgótarján különböző középiskolaiba. Többen végeznek évente egyetemet. Villany régóta van a községben. Közkedvelt a rádió, újságot sokan olvasnak. A rendőrség és a néphadsereg kötelékébe is többen mennek minden évben. Az üdülők számai keresik fel a községet minden évszakban. A lakosság sokrétű megoszlása, a község lüktető élete, állandó kapcsolata a várossal, az újság és a rádió egyre közelebb hozza e palóc községet a városhoz. Felemelkedése, gyors fejlődése néhány év alatt is észrevehetően tükröződik nyelvében. Az életütem fokozásával, a nagyobb munkamegosztással egyre több eredeti nyelvjárási sajátság hal el, vagy legalább is passzívvá válik, és egyre nagyobb az irodalmi nyelv kiegyenlítő hatása. Persze nem egyformán érinti ez a hatás a különböző nemzedékek beszédét. A legidősebb nemzedék még keveset törődik az újsággal és a rádióval. Egészen más a középső nemzedék gondolkozása. Hallgatnak rádiót, olvasnak újságot, figyelemmel kísérik az élet eseményeit.

A bányászok szervezeten élnek, tanfolyamokon vesznek részt, gyűléseket, értekezleteket tartanak, ismertetik egymással a látott és az átvett új munkamódszereket, a gépesítést, az új szénfejtési módokat, a napi termelési eredményeket. Közelebről érdeklí őket a politikai élet, igényeik vannak. Munka után örömet hallgatják a rádió műsorát, gyakrabban járnak moziba és színelőadásokra. Hasonlóan élnek az acél-, az üvegyári és a vasúti munkások. Az értelmiség igényeiről, kulturális életéről nem kell külön szólnunk.

A diákok látóköre messze kitér minden tanévvel. Élményeikben hatványozottan gazdagodnak iskolatípusonként és városonként. Mindez meglátszik beszédükben. Lényeges változásokat észlelünk már az általános iskolákban. A jól működő szakkörök ösztönzik a tanulókat kísérletekre, az önálló munkára és az önképzésre. Már az ifjúság is felülemelkedik a régi falu zárt határain, s minden erejével iparkodik bekapcsolódni a nagy és a műveltebb társadalom munkájába. Szemtanúi vagyunk a nagy átalakulásnak. A társadalom alakulásával változik a nyelv is, a gondolkodás és az érintkezés e pótolhatatlan eszköze. Persze a nyelvi változások nehezebben figyelhetők meg rövid idő alatt, és nehezebben határolhatók el egymástól, mint más természetű változások. Most némileg rendszerezve próbálom áttekinteni, hogyan hatnak a fenti változások, hogyan tükröződik a falu megváltozott gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális helyzete nyelvében.

Azt tapasztaltam, hogy az irodalmi nyelv hatása legjobban a hangállományban és a szókincsben mutatkozik meg, elég erős az alakokban, de jól követhető a mondattanban is.

1. Hangtani eltérések. Magánhangzók. Az iskola hatása alatt a hosszú labiális *á* (*ā*) veszít labiállóságából. Az általános iskolai tanulók nem

ejtenek következetesen jellegzetes labiális á-t (ā). E szók használatában: ház, száj, szám, kár, bár, sár, álom, bán, szán, áll, tát, nyár, szál, pár, zár, párna, máj, zsák, rák, mák, árpa, bárány, nadrág, bánya, gát, lát, almát, iskolát, brigád — gyakran hallunk illabiális hosszú á-t vagy legalább hozzá közelálló hangot. Az iskolán kívül más körülmény is közrejátszhatik. Általános megfigyelés, hogy a palócokat leginkább e hang miatt szokták gúnyolni. A más nyelvjárasterület-ről származóknak ez a hang a legfeltűnőbb. Ezt mondják a távolabb elkerülő középiskolások, a falujuktól messzelévő szakérttséigizók, a katonai szolgálatot teljesítők stb. De lehetséges, hogy a rövid a illabialitásának (á) is van ebben szerepe.

Még erősebb az ē—é hangok kiegyenlítő hatása. Az ifjúság és részben a középső nemzedék beszédéből majdnem teljesen eltűnt a hosszú nyílt é (ē). Helyette a köznyelvit, ritkán eső kettőshangzó éi-t ejtenek. Tehát *Pétér* helyett *Pétēr*, *télén* helyett *télēn*, *mész* helyett *mészē*, *réz* helyett *rézē*; *Erzsikét*, *ményecskét*, *Gizinē* helyett *Erzsikétē*, *ményecskétē*, *Gizinétē* stb. hangzik. E hang háttérbe szorulásának okát főleg abban látom, hogy sokkal kisebb terheltségű a nyelvjárásban, mint bármelyik másik hosszú é; így könnyebb kiszorítani is. Ragozott alakokban az *l* kiesett utána. Pl. *kérjē*, *mēnyē*, *nézzē*, *vigyē*, *gereblyēzzē*, *fürgyē*; *gyerēknē* (gyermeknél), *viznē*, *Dezsőjnē*, *Őrszinē*, *Ferinē*; *vittē* (vittel), *mérgelōittē*, *feküttē*, *meszeltē*, *fűrészeltē*. Napjainkban az irodalmi alakok előtérbe nyomulnak, a régi alakok pedig lassan kiszorulnak. Az öregek még így beszélnek: „*Hallod-ē, te Pétēr, ász mondom ēn nekēd, job lesz nekōjnk innen tovāb mēnyēi. Elmēntem fuvārbā, Pistā sōigor, hot tuggyāk szērēznyi ēty kis szenet; nem szēretēk ēn ā tēnē tūzelōj nēlkū nekimēnyēi. Á szēn mēg it vān ā szāngbā.*”

A fiatalok ellenben: „*Mozs gyōtt házā Pétēr bācsi. Ēn mā nem mēgyēk sēhorā. Nincs jobb itāl ā sōrnē. Á könyvnél néz mēg.*“

A zárt hosszú é (é) használatában következetes a középső és a legidősebb nemzedék. A legfiatalabbak soraiban kissé már ingadozó a kiejtése. Legtöbbször: *élēk*, *félēk*, *férēg*, *nézēk*, *szēpekēt* stb. hallunk, de ejtik: *élēk*, *félēk*, *férēg*-nek is.

Az iskolás gyermekektől feljegyeztem néhány olyan szót is, amelyekben a nyílt *e* kiszorította a zártat, pl. *fene*, *mese*, *kellene* szókban. „*Á fene tájlogyik velē. Mese is vót ā könyvbe, ász olvāstuk. Teri hitā āt. Mi kellene, Pityu?*”

A kettőshangzók. Az idősebbek beszédében több kettőshangzót találunk. A 70—80 évesek az *al*-hangsoport helyén is diftongust-ejtenek néhány szóban akkor, amikor az *l* szótagzáró. Kevés adatot sikerült erre a jelenségre találnom. A falubeliek sem emlékszenek többre. Az irodalomban sokkal több van följegyezve (vö. TudGyűjt. VI, 28—9). Ilyenek: *szōymā* ‘szalma’, *ōymā* ‘alma’, *hōygāss* ‘hallgass’. Különbén az *l* megvan szóvégen is minden nemzedék beszédében, pl. *vāsāl*, *hāsāl*, *kāzāl*; szóközépen is: *ālszik*, *ālsōy*, *ālkālmās*, *ālku*, *ālkonyāt*, *bālfelōy*, *bāllāg*, *bāltā*, *hālkān*, *hālvāny*, *ālko*, *mālmo* stb.

Elterjedt volt az *ōy* kettőshangzó pótlónyújtásos helyzetben, pl. *nyōyc*, *mōynār*, *hōynāp*, *fōyos*, *kōydol*, *bōyt*, *ālsōy*, *bāgōy*; *forrōy*, *spōyrol*, *pōyznā*, *pōystā*, *pōyk*, *pufōyk*, *mozsdōy*, *mōykus*, *sōyuskā*, *tākārōy*, *pātkōy*, *kōyistol*, *csomōy*, *cipōy*, *sōy*, *szōy*, *āprōy*, *āsōy* stb.

A fiatalok és középkorúak között inkább: *nyōc*, *mōnār*, *vōtāl*, *komló*, *csók*, *fonó*, *póc*, *mohó*, *káró* stb. alakok vannak, vagyis az *l*-t még nem ejtik ugyan, de a kettőshangzó már monoftongizálódott beszédükben.

A férfiak és az idősebb nemzedék kiejtésében van még *ōy* kettőshangzó is, ellenben a fiatalság és a középkorú asszonyok beszédében már köznyelvi *ō* van. Tehát: *kēsō*, *fōz*, *teritō*, *bō*, *nō*, *nyō*, *kō*, *ōt*, *fōd*, *fō*, *erō*, *mezō*, *elsō*, *dōl*, *csōrgō*, *pergō*, *cipō*, *kenōcs*, *bār*, *ōriz*, *ōrōl*, *ōr* stb.

A mássalhangzók. Az *l* kiesése gyakori a palóc nyelvjárásban. E jelenséggel kapcsolatban is azt tapasztaljuk, hogy terjednek az irodalmi alakok. A közép-

korúak és a fiatalok beszédében már kevesebb alakot találunk *l* kieséssel. Az öregek még így mondják: *átam*, 'álltam', *āvā* 'állva', *gondótám* 'gondoltam', *öröttem* 'örültem', *fordótam* 'fordultam', *ovas* 'olvas', *szakā* 'szálka', *szāgyufa* 'szálgyuufa', *rongā* 'rongál', *vāt* 'vált', *ūtet* 'ültet' stb., de a többiek már a köznyelvi alakokat használják.

A ragozott alakok végső *l*-je még rendszerint kiesik mindhárom nemzedék beszédében, pl. *ālmātó*, *fātó*, *āpātó*, *Bāzsbó*, *Jucitó*, *fijāmtó* stb. Elmarad továbbá a *-ban*, *-ben* *-n*-je: *Tārjānba* (vót), *āgybā* (pihen); valamint a *-hoz*, *-höz*, *-hez* *-z*-je: *fālho*, *kūtho*, *tūszhō*, *ekēhē*.

Hasonulás. Megfigyeltem egy-két alakot, amelyekben a *-val*, *-vel* *v*-je hasonul, pl. *fākkāl*, *késsel*, *székkal*. Ez azonban még igen kis mértékben van meg az iskolás gyermekek beszédében is, szinte általánósna mondhatjuk az eredeti rag használatát hasonulás nélkül.

Több szóban a *ly* helyén *j*-t ejtenek az iskolások, pl. *kesej*, *gujā*, *mujā*, *gijisztā*, *bivāj*, *mājvā*, *pājinkā*, *jāny* stb. A középkorúak és az idősebbek még szabályszerűen ejtik az *ly*-t, tehát: *fogoly*, *kesely*, *gulya*, *golya*, *lyuk*; *nyillyik*, *kímélyi*, *hāmlyik* stb.

A *-t*, *-d*, *-l* palatalizációja általános, pl. *bānyik*, *bānkōgyik*, *félyig*, *telyi*, *temetyi*, *velyi*, *tāmāszkogyik*, *sopānkogyik* stb.

2. Alaktani eltérések. A tövek használatában nem igen észleltem eltéréseket nemzedékek szerint. Két névszó van, amelyeknek két alakja ismeretes. *Csānā* és *kānā* van az idősebbek beszédében, *csānā*, *kānā* a fiatalabakéban.

Kihalóban vannak az *-ó*, *-ő* végű melléknevek, mint *nāgyétő*, *nātyfejő*, *nātyiszājó* stb. Ezeket csak a nagyon öregek használják. Különben a köznyelvi *nagyétű*, *nagyfejű*, *nagyszájú* alakok használatosak.

Ritkán, csak a legidősebbektől lehet hallani *l* kieséssel az ilyen igealakokat: *vākō meg*, *mozdō meg*, *fordō*, *ā jēl* stb. Pl. „*Vākōtū vōynā meg, ās sē tānālod. Fordō, hād nēzēm a ruhād. Mozdō meg, hāty férjek odā. A jēl, nem lehet ity sēmnic csinānyi.*“

A palóc nyelvjárások nagy részében a tárgyatlan igeragozás többesszám első személyében a személyrag: *-óunk*, *-őünk*, pl. *mēntőünk*, *attőünk*, *lāttőünk*, *hordőünk*, *jārtőünk*. Az iskolások a zártabb végződést használják, tehát: *nész-tünk*, *kértünk*, *vārtünk*, *húsz-tünk*, *kāpáltünk*, *széttünk* stb. Pl. „*Hāt mink mēk hogy jārtünk? Lāttünk mink ollyāt, Pistā bācsi. Mēntünk ā kolhozā* (tejcsarnokba), *vītem ā tejet. Este tiszkor vót āz, mink mā feküttünk.*“

A felszólító módú igealak egyesszám 3. személye a legfiatalabb nemzedék beszédében kezdi kiszorítani a tárgyias igeragozás egyesszám 3. személyragját. A középkorúak és az idősebbek rendszeren megkülönböztetik és használják a *szántja-szāntsa*, *rontja*-*rontsa*-féle formákat, de az iskolások között elharapózott a *rontsa*, *bontsa*, *ontsa* alak. Pl. „*Édēs, úgy vót, hogy āpā lāttā, hoty Pētēr szāggāssa ā biszkēt, oz gyött odā.*“

Egészen elterjedt ez a ható igéknél: *gondolhāssā*, *lāthāssā*, *mutāthāssā*, *vārhāssā*. Gyakran ezt a jelenséget is csak az iskolások és egynéhány 20 éven aluli fiatalnál tapasztaltam.

Ugyancsak ezeknél terjed a feltételes mód első személyében a *-né*-rag helyett a *-nā*-. Pl. „*Dehogys rīnāk*“. „*Csinānāk mīgāmnāk jó hejet.*“ Ezek nyelvében eltűnőben vannak az ilyen gyakorító képzések, mint *hālgátkőyzik*, *jārkuvā*, *fāriksū*, *tāpiskā*, *āzālog*. A legidősebbektől hallottam: „*Ó jāj, nem jārkuvā tām mādē. Nem is tuttuk, hoty hālgátkőyzik.*“ A fiatalabb nemzedék beszédéből hiányzanak az *ēbādtā*, *istenāttā*, *szūēttē*, *kutyācsinātā* stb. alakok is.

Az idősebbek beszédére jellemző még :

a) Felszólító módban a hosszú magánhangzójú tövet használják. Pl. „*Vétesse magádnak illyet-é! Végy magádnak, amit akarsz! Vigy magádvál éty kis kényeret is! Tégy odá válámit!*“

b) Gyakori beszédükben az : *étvést; nyútást* típusú módhatározó.

c) Az enyhe parancsot föltételes móddal fejezik ki. Pl. „*Tán beengednétek á kutyát. Hoznátok tán be. Mutátnátok mën neki. Szóhátnátok ápátokná.*“

d) Feltételes móddal jelölik meg a cselekvés akarását, kívánását. Pl. „*Jáj, sijnének (sietni akarok, készülök, sietnem kell), sok othon á dolgom. Kűdenék éty kis lisztét neki (küldeni akarok).*“ *Mindég az ányá ölibe ülné (ölbe kívánkozik, ölen szeret ülni, ölbe készül).* *Mënt vóná, oszt elcsúszott (menni akart, éppen elindult).*“ Gyakran a *csak* kötőszó nyomósításával fejezik ki. Pl. „*Csák szaládozná ithorróy (mindig el akar menni). Csák menné á nyájra ez á tehen.*“ (Nagyon kívánkozik a nyájra ez a tehen.)

e) Ritkán hallhatunk még *-szí*-vel bővült igealakot. Pl. *Lāmszi, áccá, mutiszi, hálszi* stb.

Itt és a szomszédos Somoskő községben hallottam ilyen beceneveket : *Jostyi* (fiatalabb), *Josko*,¹ *Jozso* (idősebb) ; ismert a *Józsí, Jóska* is.

Az István becéző alakjai : *Éstván, Péstá, Péstucská* (idősebb), *Pésó* (fiatalabb). A *Gyuri* mellett van *Gyuro, Gyurá*, a Gyuszi mellett *Gyugyó*, az *Andor*, *Bángyi* mellett *Andro*, a *Julcsá* mellett *Luló*, az *Erzsi* mellett *Erzsu* és *Őzsi* (idősebb) becenevek.

3. M o n d a t t a n i k ü l ö n b s é g e k. Az iskolás gyerekek kivételével sűrűn találkozunk egyszerű, állítmány nélküli kérdőmondatokkal. Pl. „*Hol Péstá? Hol ányád? Hol á gyerek?*“

Az összetett mondatból gyakran hiányzik a főmondat állítmánya. Ez leginkább a *mond* valamelyik alakja volna. Pl. „*Ászt té, hogy ünnepélylek* (t. i. mondd, akarod). *Ászt ányá, hogy rájér még á kukoricá, há hidegebb léssz. Ász tyík, hogy má ákármít lehet.*“

A méltatlankodás, elégedetlenség, türelmetlenség és bosszankodás kifejezések szívesen használja az idősebb nemzedék az általános alanyú, többesszám 3. személyű állítmányt. Ez az állítmány az első vagy a második személyt helyettesíti. Pl. „*Monták má, hoty hol vån, nem lácc? Hogy ugátták, hoty hól vån. Ász jőjznek, ámi vån. Ámit szem elöütt ákársz tártányi, ászt nem gyugják el. Há csápnyi ákárod* (t. i. : kéndert), *kitészik á náprá.*“ Ebben a kifejezés-módban benne van az is, hogy az érdeklődő a válaszadón kívül mástól is hallhatta, mi hol van, mi a szokás, és hogyan végzik ezt vagy azt a munkát. Pl. „*Kinek átták? Nekéd átták á kezedbe, hová tétted? Tuggyák má, mástó hámaráp hállottám. Nem bån ő sëmmit, csak énnyi ágygonák neki. Mikor ő is elvårjá (értsd : a tehen), hogy ves-sének neki (adjanak neki enni).*“

Csak ezek beszédében hallunk ilyen régi kifejezéseket és szókapcsolatokat : „*Há én nekéd vágyog, Borcsá, mëmmondom neki úgy, áhogy vóut. Há én nekéd lënnék, Ándris, mënnék mingyá á tánácsházará. Há nekéd lëtem vóná, mës së vëtem vóná. Mi lött, hoty picsoksz? (Mi bajod van, mi történt veled?). Mi lötté á kezed? Mi lötté má ányátokot, hogy illyen soká gyön. Arróy mondom, tudod-é, em má jártám úgy. Arróy mondom, hot távály ity kezdődött.*“

A *miért* kérdőszót a *mitó* helyettesíti. Pl. „*Mitó në vóná szabád begyönnyi? Mitó në gyóhetné?*“

¹ Az *-o* és *-ko* szlovák kicsinyítő és becenévképző, pl. *Juraj* 'György' — *Juro, Jurko* v. *D'uro, D'urko*; *Ján* 'János' — *Jano, Janko*; *Míchal* 'Mihály' — *Mišo, Miško*; *Štefan* 'István' — *Števo, Števko* stb.

Csodálkozás, igenlés, helyeslés és közbeszólásként a középkorúak és az idősebb asszonyok szeretik a hosszú társalgásba beszúrni a következő mondatokat: „*Hálgázd mā! Mēnnyék mā! Nā monygyātok!*“ Az utóbbit sokat használják a szerénykedő tiltakozáskor. Pl. „*Eszt ā kosār ālmōt vit házā ā gyerekéknek, fijām! Mēnnyék mā, ānyām, elfogy a mágoknāk is. Mēnnyē mā, Fāni, hāt hogy gondolkoszhácc így.*“

4. Szókincsbeli eltérések. A három nemzedék nyelvében legtöbb különbség van ezen a területen. Az a megfigyelésem, hogy a középkorúak és az idősebb nemzedék szókincese gazdagabb, színesebb, több képes kifejezés van benne. Mindkét nemzedék kerül a újabb idegen szókat; a legidősebb nemzedék a nehezebb kiejtés miatt is mellőzi. Általánosságban azt lehet mondani, hogy vannak olyan szavak, amelyek ma már csak a legidősebb nemzedék nyelvében élnek, aztán vannak olyanok, amelyek inkább a fiatalabbak nyelvében találhatók meg. Ilyenek különösen az új és az idegen szavak. Idetartoznak az ideológia és a szocialista építkezés köréből a falusi lakosság szókincsébe bekerült szavak, mint: *életszínvonal, népfront, időszerű, értelmiség, módszer, kisgyűlés; pártokivüli, népgazdaság, versenyszellem, termelés; dekád, reakció, propagandista, aktív-értekezlet, sztahanovista, imperialista, klerikális, kongresszus* stb. A középső nemzedék nyelvében még megtalálhatjuk a legidősebb nemzedék ritkább szavait és új szavaink nagyrészét. Az iskolások ezek közül azokat használják, amelyeket gyakrabban hallanak iskolai életükben és munkájukban, amelyekkel gyakrabban találkoznak tankönyveikben.

Kihálóban vannak a következő szavak: *mātka* 'asszonynémem'. Ma általában *nēni*. *Bátyāmurām, kisebbik urām, nāgyobbik urām* 'nagybátyám, sógorbátyám' ma: a *sóuqor* és *bācsi* szókkal helyettesítik. A *rocskā* 'faveder' — ma: *vēdēr*. Favedreket már *alig* használnak. *Mēccsābol* 'megszarodik' — ma: *mēgőürül, mēbbolondol*. *Csályhos* 'harmatos, vizes' — ma: *vizes, sáros. Bojnyik* 'csavargó, tekerdő (kedveskedve is)' — ma: *betyār, rosszság. Brungāttyū* 'kis forgó és zúgó gyermekjáték'. A mai gyerekek nem ismerik. *Bākszeker* 'négy vesszőszáלבól készült gyermekjáték, kisszeker' — a maiak nem használják. *Morvāny* 'fonatosféle kalács' — leginkább lakodalmi. Ma már tortákat visznek az esküvőre. *Bācsū, bācsō* 'juhász'. A környéken szinte kihalt a juhászat. *Kocik* 'ülőhely'. Beépített tűzhely helyett vastűzhelyeket használnak, így a *kocik* megszűnt. Állathívogatók: *co be, co ki* (lónak), *csibā te* (kutyának). Ma vagy néven szólítják a lovat vagy rászólnak: *mēny ki, mēny be!* A kutyát pedig *tākārogy mēny innen* szókkal zavarják odébb. *Csukorit* ma: *megtakarít, összegyűjt. Mēgēntelen* ma: *is, meg. Mihincségēsen* ma: *mihelyt. Mēpporkū* ma: *mégēg; sājdi!* ma: *sántit, fáj; kiverőügyik* ma: *mēggyógyul, jobban lesz; könnyesen* ma: *könnyedēn, könnyen*. A páros kérdőnévmások, igekötők és határozószók: *kiski* ma: *ki mindēnki, kik; mismi* ma: *mi minden, mik; lēsfél* ma: *lē és fél; kizsbe* ma: *ki és be; idēstovā* ma: *ide és tovā*. Csak az öregek ajkáról halljuk így: „*Sorold el csāk, kiski vōut ott* (ki mindenki, kik). *No mond el, lyānyom, mismi vettē ā búcsūbā?* (mī mindent, miket). *Nē jārkā lēsfél, látod, hogy mindēnki dolgozik. Jārsz tē kizsbe, mind ā bolond. Sēmmit sē csinā, egész nāp, csāk idēstovā szālādozik.*“

A legfiatalabb nemzedék szókincséből hiányzanak az ilyen kifejezések, szólások és vonatok, mint: *ālligy gyōttek lēre* 'alig értették meg egymást, alig tudtak megégyezni'. *Vēszi mágāt* 'fejlődik, nő'. Pl. „*Egész nyāron csānāt ētt, nem nāgyon vettē mágāt.*“ *Elhājítottā ā kānālāt* 'meghalt'. „*Űgy lēhet, nem kēvānkozott, osz mégis elhājítottā ā kānālāt.*“ *Bekōpi ā lēgy* 'féreg esik bele, férges lesz'. *Kihūzom ā lábām, kitēsziēm ā lábām* 'elmegyek, elhagyom a házat'. *Kiszūrjā ā szēmēm* 'kielégít'. Pl. „*Kiszūrjā ā szēmēm két ālmāval.*“ *Annāk ā szeszijē* 'azért, abból az okból'. *Csepülēkēstō* 'családtagjaival'. *Kēvānāt vōut rānēznji* 'nagyon jó, nagyon szép, nagyon finom volt'. *Elōjūttem vān* 'elképelem, elevenen él az

emlékezetemben'. *Töri á hideg, á nyavolyá* 'találgat, igényeket támaszt'. *Kifürgyi* '(töreket, homokot, elvetett magvakat) szét-, kikapar'. *Hásambá lépsz* 'parancsolasz'. Pl. *Tud még, hogy á hásumbá nem lépsz belé* '(nem te fogsz parancsolgatni)'. *Págba tessz* 'elkészít, befejez, tető alá hoz'. *Bekötyük á fejít* 'befejezzük, rendbehozzuk' stb.

Somoskőújfalu határközség. A határon túli magyarság nyelvébe a háború után bekerült újabb szlovák szavak közül néhány ismeretes a határon innen is. Ezeket főleg a középkorúak és a fiatalabbak ismerik. Ilyenek a: *bodi* (vö. szl. *body* 'pontok' — pontrendszerben). Pl. „*Hijába mēnőünk át, csák bodirá lēhet vāsārolnyi, nekőünk mēg á nincs.*“ *Prigyel* (vö. szl. *pridel* 'fejadag, egység, beszolgáltatandó mennyiség'). Pl. „*Nincs cukrom, mē nem káptóunk priggyelt.*“ *Komisszār* 'megbízott, vezető'. Pl. „*Iszōkos, lumpolōu gyerēk vōyt āz á komisszār.*“ *Prezident* 'köztársasági elnök'. *Tājomnyik* 'titkár' (vö. szl. *tajomník*). *Jerdé* 'tszes, tsz.' („*Jednota rol'nických družstiev*“ rövidítése). *Futurá* 'terményfelvásárló szövetkezet'. *Kollaboránt* 'ellenséggel együttműködő, hazaáruló' stb.

Hosszú idő kell ahhoz, hogy pontosabb megfigyeléseket szerezhessünk a területen. Én egy év óta figyelem a nemzedékeknek mutakozó nyelvi különbségeket. Négyezer voltam ez egy év alatt a községben: tavaly nyár végén, a télen, a tavasszal és nemrég a nyár elején. Voltam családomnál, az iskolában és a kocsmában. Először csak figyeltem, majd aztán jegyeztem is a családok beszélgetéseit, a mindennapi munka megbeszélését, az iskolások társalgásait a szünetekben, játék közben, hazafelé jövet az iskolából és feleleteiket az osztályban. Legtöbbet voltam Czikora András és fia 5 tagú, aztán Molnár András 7 tagú családjában. Szombat esteiken és vasárnaponként átjöttek hozzájuk a szomszédok is.

Összefoglalóan még annyit: Korunk gazdasági, társadalmi és kulturális politikája valóban forradalmi átalakulást idézett elő falvainkban. Az új szocialista technika és a modern tudomány hatalmas méretekben gazdagítja és fejleszti községeinket. Ez a nagy változás meglátszik a nyelvben is. Fokozottan erősödik a köz- és az irodalmi nyelv kiegyenlítő hatása. Ennek eredménye a hangtanban a köznyelv hangjainak terjedése és a nyelvjárásra jellemző hangok kisebb területre való szorítása, majd lassú elhalása (*ē, ē, é, ā*), továbbá a gyors monofonizálódás (*ēj, őj, űj > é, ó, ő*). A *ly*-t felváltja a *j* az iskolások beszédében (*boglya > bogja, kályha > kájha; emelyi > emeji, kerulyi > kerüji* — néha: *emeli, kerüli*). A *-val, -vel* kezd illeszkedni (*jákkal, késsel*); sok pótlónyújtás megszűnőben van (*hótt > halott, hóud > hold* — területegység —, *bóuha > bolha* stb.).

Alakatanban ritkább használatúak a mássalhangzóra végződő tövek (*sép- röttem > sēpērtēm, vāsállottám > vāsāroltām, pēllētē > pērlētē, tōlleyi > tōrlōnyī v. tōrlūnyī* stb.). Egyre több köznyelvi igealak győzedelmeskedik a nyelvjárásin (*siketēl > siketūl, mēvvēnēl > mēvvēnūl, fēsēl > fēsūl, bāmīol > bāmūl, tīsztol > tīsztūl, tīgol > tīgul; ārōdd el > ārōld el (ārūld el), morzsō > morzsojj* (fejlődési útja: *morzsō > morzsolly > morzsojj*); *szagōdd > szagold, dōgozō > dolgozol*; a névszók közül: *pōystā > postā, oskolā > iskolā, sēr > sör* stb.

A mondattani különbségekre több példát említettem. Kiegészíthetem még azzal, hogy a *hāt, osztēng, oszt, mēg* kötőszók helyett vagy ezek irodalmi alakja vagy a köznyelvben jobban elterjedt más kötőszók szerepelnek, tehát: *asztān (osztān), és* stb.

A legtöbb eltérést a szókincsben észlelhetjük. A használatból kimúló bútorokkal, eszközökkel, felszerelésekkel, ruházati darabokkal és szokásokkal, hiedelmekkel kivesznek elnevezéseik is. Pl. a *ladā* 'szekrény, sifony' csak az 50 éven felüli asszonyok fő bútora. *Priccs* helyett ma ágyat használnak. Minket még *lyukásszékben* tanítottak állni, esetleg lépegetni. A mai kisgyermeket külön erre a célra csináltatott *jārōkā, v. állōkā* várja a talpon-állásban és a járnitanulásban. Kikerült a *kánálás, a villá- és gyujátártōu* a konyhából, mert az evőeszközöket

ma az asztalfiókban vagy a konyhaszekrény fiókjában tartják. Az új lakóházakban nem hagynak *vákáblakot*. Az *ösztöke* nem kell ma az ekéhez, mert az észszerűbb földművelés következtében gyomtalanabb a szántóföld. *Ortókápa* 'irtókapa' (kisebb, erősebb lemezű kapa) sincs szükség, mert ma nem irtani kell (erdő, legelő), ellenkezőleg, telepítünk fákat, erdőket és erdősávokat, és füves forgókat állítunk be. A mai fiatalság, sőt a középkorúak sem viselnek *nyákraválót*, nem hordanak *bekecset*, nem kell a *pruszli*, sem a *vigánóy*. *Vázbábát* már nem játszanak, nem is fél tőle senki. A mai háziasszony nem főz *puđlutkát* 'gyenge) káposztalevélfőzelék', sem *gancót*. *Csináttelj* 'felforralt tejhabarék' helyett mártással (szósszal) ízesítik a főtt tésztát. A *vájallyát* sem gyűjtik külön, mint a legfinomabb zsiradékféléket. A bányászasszonyok nem a *mágázinok*ban vásárolgatnak, hanem a *szövetküzetekben* és a *népboltokban*. Férjük nem *fászol* (ném. fassen), hanem *fölvételéz*, *káp* (élelmiszert, üzemanyagot). A II. világháborúban résztvett katonák nem *dékungot* (vö. ném. Deckung), *fésztungot* (ném. Festung), *bajonétot* emlegetnek, hanem *erődöt*, *bunkert* és *szuronyt*. Az *édés-anya* *désápám*, *ápóy*, *mámá*, *édésszüle*, *bácsim*, *neném* helyett ma általános az *anya*, *apá*, *apuká*, *nagyapá*, *nagymamá*, *bácsi*, *néni* megszólítás. Sok példát lehetne még idéznünk. A szólások, a képes kifejezések, mint: *szájába ráktám* 'jól megmagyaráztam', *vágyok kénba* 'vagyon bajban', *kiment eszémből* 'elfelejttem' legnagyobbrészt a passzív szókinésbe kerültek át. Sok példát lehetne még gyűjtenünk a nemzedékenkénti különbségekre. Jóllehet bonyolult, de hálás feladat is. Ha több adatunk lesz e kérdés megvilágítására, ismét közelebb jutunk a nyelv törvényeinek megismeréséhez.

KOVÁCS ISTVÁN